

MAD Politika Notu:

KENTTE İYİLİK HÂLİ VE

ATIK YÖNETİMİ

SEDAT GÜNDOĞDU

MAD Politika Notu:
**Kentte İyilik Hâli ve
ATIK YÖNETİMİ**

Kasım 2024

Yazar

Sedat Gündoğdu

Editör

Bahar Bayhan, Duygu Dağ

Tasarım ve Dizgi

Alp Şerif Besen

Proje Ekibi

Bahar Bayhan, Sena Nur Gölcük

Yayınlayan

Mekanda Adalet Derneği

Sedat Gündoğdu

Çukurova Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Plastik kirliliği ve bunun canlılık ve çevreye olan etkisi üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

Mekanda Adalet Derneği

Mekanda Adalet Derneği, kentsel ve kırsal mekanda daha adil, ekolojik ve demokratik süreçlerin/pratiklerin geliştirilmesine dair disiplinlerötesi çalışmalar yapar. Yenilikçi, nitelikli ve kamusal bilgiyi üretir, biriktirir ve paylaşır.

Kentte İyilik Hâli Projesi

Hollanda Krallığı Büyükelçiliği MATRA fonu tarafından desteklenen proje, kentlerde toplum sağlığı ve iyilik hâlini zedeleyen koşulları ortaya çıkarmayı, bu koşulların değiştirilmesi ve sağlığı ve iyilik hâlini destekleyen yaşam alanlarının oluşturulması için çözüm önerilerini ortaya koymayı hedefliyor.

Bu politika notu Hollanda Krallığı Büyükelçiliği MATRA fonu ile desteklenen proje kapsamında hazırlanmıştır. İçeriğinin sorumluluğu Mekanda Adalet Derneği'ne aittir. Hollanda Krallığı Büyükelçiliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

GİRİŞ

Atık toplumun birlikte ama ayrı ayrı üretip mülkiyetini bedelsiz devrettiği, birikiminin ise uygun şartlar sağlanamadığı takdirde ciddi problemler yarattığı bir meta olarak kabul edilebilir. Hatta öyle ki sürdürülebilir, döngüsel ya da başka revaçta kavramların iç içe olduğu tüm planlamalarda ya da modellerde atık ilk akla gelen şeydir. Dolayısıyla sağlıklı ve sürdürülebilir bir kent kurgusu yapılırken atıkların göz ardı edilmesi artık mümkün değildir. Bu durum burada da tartışacağımız kentsel iyilik hâlinin bir başka sağlayıcısıdır. Varlığı ve birikimi olumsuz algılanan atık taşıdığı değer, kentsel yaşam içindeki yeri, akıbeti ve yarattığı duygu durumu açısından kentsel iyilik hâlinin önemli bir bileşeni konumundadır.

İyilik hâline katkıda bulunan önemli unsurlar sağlıklı çevre ve kentsel ilişkiler ağının yarattığı stresin bertarafını sağlayan sağaltıcı yaşam pratiklerine imkân veren kentsel çevredir. Bu pratiklerin çerçevesi de kentsel metabolizmanın sürdürülebilir ve adil olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Kentsel metabolizma kentin, bileşenlerinin çevreleriyle sürekli madde ve enerji alışverişini sürdürerek çalışmasını, büyümesini ve üremesini sağlayan iç süreçleri ifade eden biyolojik bir kavramdır.

Şehirler, dünya yüzeyinin yüzde 2'sinden daha azını kaplamasına rağmen, dolaylı olarak gerçekleşen enerji tüketimi gerektiren malzeme ve süreçlerin (gıda, inşaat, metaller, atık vb.) enerji ihtiyacı da eklendiğinde gezegendeki mevcut enerjinin yaklaşık yüzde 78'ini tüketirler. Bu durum kentsel enerji döngüsünü de kentsel iyilik hâlinin bir parçası yapmaktadır. Dolayısıyla, kentsel metabolizmayı oluşturan enerji ve malzeme döngülerinin doğrusal akıstan döngüsel akışa dönüştürülmesine ilgi de artmaktadır. Bu ilgi kısmen iklim değişikliği endişelerinden, kısmen de kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru gerçekleşen büyük göç akışlarının yarattığı sosyal ve organizasyonel sorunların belirlediği dinamiklerden kaynaklanmaktadır.

Artık kentler, toplumun şu anda karşı karşıya olduğu en ciddi zorluklardan biri olan sera gazı emisyonlarının azaltılmasında ve iklim değişikliğiyle mücadelede merkezi bir role sahiptir. Atık da bu mücadelede önemli bir bileşendir. İklim değişikliğiyle ortaya çıkacak sorunların kentsel iyilik hâli üzerindeki belirleyiciliği düşünüldüğünde kent sakinlerinin temiz, güvenli ve sağlıklı alanlarda yaşaması giderek daha önemli hale gelmektedir.

ATIKSIZ KENTLER ve İYİLİK HÂLİ İLİŞKİSİ

Katı atık yönetimi (KAY), klasik anlamda gelişmişlik algısının şekillenmesinde önemli bir yer tutmakla beraber, kentsel refah, sağlık ve sağlıklı bir kentsel metabolizmanın da önemli bir belirteçidir. Özellikle hızlı nüfus artışı ve değişen tüketim alışkanlıkları göz önüne alındığında, çöp üretiminin artması yetersiz atık yönetimiyle bir araya geldiğinde kentler ve kent sakinleri bu yükün altında ezilmektedir. Bu durum ayrıca önemli bir toplumsal ve yönetişimsel zorluğu da beraberinde getirmektedir.

KAY, Birleşmiş Milletler'in (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile de doğrudan ilişkilidir. Bunlar arasında en önemlileri temiz su ve sanitasyonun sağlanması (SKH6), sürdürülebilir şehirler ve kapsayıcı topluluklar yaratılması (SKH11), iklim değişikliğinin hafifletilmesi (SKH13), karadaki yaşamın korunması (SKH15) ve sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının gösterilmesidir (SKH12). Dünya nüfusunun 2050 yılına kadar 9,3 milyara yükselmesi ve bu nüfusun yaklaşık yüzde 70'inin kentsel alanlarda yaşayacağı beklendiğinden, kentsel iyilik hâlinin katı atık yönetiminin başarısıyla daha da iç içe geçeceği bir durum ortaya çıkacaktır. Çünkü çoğu ülkede atığın yalnızca yüzde 50-80'i toplanabilmekte ve kentsel bütçenin yüzde

80-95'i atık toplama ve taşımaya harcanmaktadır.

Dahası, birçok düşük geliri ülkede, kent çeperi ya da çoğunlukla kent yoksullarının yaşadığı bölgelerde üretilen çöpün yalnızca yüzde 10'u toplanabilmektedir. Bu durum, kent yoksullarının yaşam alanlarının bir çöp birikim alanına dönüşmesine ve özellikle de çocuklar başta olmak üzere bu bölgelerde yaşayan kent sakinlerinde birçok sağlık sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Durum sadece bununla da sınırlı olmayıp, çöp depolama ya da bertaraf gibi faaliyetlerin gerçekleştiği kentsel alanlar da çoğunlukla yine kent yoksullarının yaşadığı alanlarla kesişmektedir. Dolayısıyla etkili bir katı atık yönetiminin önündeki engeller kentsel iyilik hâlinin de oluşmasının önündeki engeller olarak kabul edilebilir. Burada katı atık yönetimiyle kast edilenin çöplerin toplanmasıyla sınırlı olmadığını belirtmekte fayda vardır. Çünkü herhangi bir şeyin atık hâline geldikten sonraki akıbetinin çeşitli çevre ve halk sağlığı

problemlerine neden olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla atık oluşumunu önleyici tedbirler de atık yönetiminin ayrılmaz bir parçasıdır.

Atık yönetimi ve bunun eksikliği ya da etkisizliğinin ne gibi sorunlara neden olduğunu anlayabilmek için öncelikle kent ekosisteminde ne tür atıkların oluştuğunu bilmekte fayda vardır. Belediyeler idari sınırları içerisinde (bu durum belediyenin büyükşehir olup olmamasına göre değişmektedir) üretilen atıkların toplanması ve geri kazanımından sorumludur. Ancak birçok bölgede bu hizmetin yeteri seviyede gerçekleşmediğini ve toplama işinin özellikle oldukça ilkel koşullarda ve çevre ve halk sağlığını hiçe sayacak biçimde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Üstelik bu yetersizlik sadece toplama ile de sınırlı olmayıp atıkların bertarafı ya da bir noktadan başka bir noktaya bertaraf amacıyla taşınması da oldukça ilkel koşullarda gerçekleşmektedir. Örneğin TÜİK tarafından 2022 yılı için yayınlanan belediye atık istatistiklerinden anlaşıldığı kadarıyla belediyeler atıkların yüzde 90'dan fazlasını düzenli ya da düzensiz depolama sahalarına gömmektedir.¹ Bu Avrupa ülkelerinde neredeyse hiç uygulanmayan bir yöntemdir.

KENTLİ YAŞAMINA ETKİ EDEN ATIK TÜRLERİ

Bir şehirde üretilen atıklar tipik olarak, her biri kendine özgü özelliklere ve yönetim zorluklarına sahip birkaç ana kategoriye ayrılır. Kentsel ortamlarda üretilen atık türleri, nüfus yoğunluğu, ekonomik faaliyetler, yaşam tarzı, kültürel alışkanlıklar ve atık yönetimi altyapısı gibi çeşitli faktörlerden etkilenir.

Belediye Katı Atıkları

Bir kentte, haneler ve işletmelerin ürettiği en yaygın atık türüdür. Ortalama bir kabul ile bir belediye atığı içinde üç temel tipte atık mevcuttur. Bunlar biyokütle kaynaklı atıklar (organik), ambalaj kaynaklı atıklar ve diğer atıklar. Örneğin, İstanbul için yapılmış bir çalışma belediye atığındaki plastik oranını yüzde 14, kâğıt/karton oranını yüzde 17 ve metal/alüminyum oranını da yüzde 2 olarak bildirmiştir.² Aynı çalışmada gıda kaynaklı atıkların oranı da yaklaşık olarak yüzde 54 olarak verilmiştir. Bu değerler içinde özellikle metal, kâğıt ve bazı plastik türlerini atık toplayıcılarının topladığı düşünüldüğünde bu oranların daha da yüksek olması olasıdır.

Fotoğraf: Onur Temel, İstanbul, 2022

Belediye katı atıkları içindeki en yaygın atık türü olan organik atıklar gıda artıkları, bahçe atıkları ve diğer biyolojik olarak parçalanabilen malzemelerden oluşmaktadır. Bu atıklar uygun şekilde yönetilmediği takdirde düzenli depolama sahalarından kaynaklanan sera gazı emisyonlarına (metan) neden olabilir. Ayrıca düzenli bir şekilde ayrıştırılıp toplanmaması bu atıkların belediye atıkları içindeki diğer değerlendirilebilir atık türlerinin de kontamine olarak değerlendirilemez hâle gelmesine neden olabilir. Belediye katı atıkları içinde organik atıklar dışındaki atıklar ise, uygun toplandığı takdirde tekrar geri kazanılabilen ya da kullanılabilen kağıt, karton, cam, metaller ve bazı plastiklerden oluşmaktadır. Bunların yanında herhangi bir şekilde geri kazanımı mümkün olmayan ya da ekonomik olmayan atıklar da mevcuttur. Bu atıklar da belirli plastik türleri (örn. köpük, streç film, tek kullanımlık plastikler, pvc), lamine ambalajlar ve kontamine malzemeler gibi ekonomik veya teknik olarak geri dönüştürülemeyen malzemelerdir.

Belediye atıkları içinde yer alan bazı evsel ürünler özel imha yöntemleri gerektiren tehlikeli maddeler içerebilir. Örneğin piller, boyalar, pestisitler ve temizlik ürünleri bunlar arasında yer alır. Bunların yanında belediye atıkları içinde kentsel peyzaj düzenlemesinden kaynaklı olarak yapraklar, çim kırkıntıları ve ağaç dalları gibi bitki parçaları da atık olarak yer alabilir, bunların içinde kentsel temizlik faaliyetleri esnasında oluşan atıklar da yer alabilir.

İnşaat ve Yıkıntı Atıkları (İYA)

6 Şubat depremleri kentsel yaşamın bir parçası olan hafriyat atıklarının yönetiminin hem çevre hem de halk sağlığı açısından oldukça önemli olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü kalitesiz ve kısa ömürlü inşaat ve yapı faaliyetlerinin oransal dağılımı ve yaygınlığı bu atıkların ortaya çıkmasının ana nedenidir ve bu durumda meydana gelen bir deprem, sel ya da benzeri afetlerde İYA'ların yönetimini neredeyse imkânsız kılmaktadır.

Fotoğraf: Hatay, 18 Şubat 2023, Onur Temel

İYA'ların bu hâllerde çevre ve halk sağlığı açısından geri dönüşü olmayan bir ekokırım³ faaliyetine neden olduğu yakın zamandaki depremler sonrasında tecrübe edilmiştir. Ortalama bir İYA içeriğinde beton, tuğla ve asfalt, ahşap, cam ve metaller ile toprak ve kazı malzemeleri yer almaktadır. Gerek binaların yapımında kullanılan beton gerekse de dekorasyon olarak kullanılan malzemeler (boya, kaplama vb.) asbest, farklı türden ağır metaller ve kimyasallar (kalıcı organik kirleticiler, fitalatlar, uçucu organik bileşikler vb.) içerebilmektedir. Oldukça çeşitlilik arz eden bu atıkların önlenememesi ya da gerekli önlemler alınmadan bertarafı önemli problemler yaratabilir.

Endüstriyel Atıklar

Kentler artık birer endüstriyel üretim alanına dönmüş durumda. Her ne kadar organize sanayi bölgeleri adı altında kümeleşmeler gerçekleşse de hem bu alanların kentlere olan mesafesi azaldığı hem de burada ortaya çıkan atıklar yeraltı ve yerüstü kaynaklarını bir şekilde kirlettiği için kentli yaşamı bu kirlilikten önemli düzeyde etkilenmektedir. Nitekim son olarak Marmara'da gerçekleşen müsilaj vakası bu durumun çevre ve halk sağlığı açısından ciddi riskler yarattığının açık bir göstergesidir. Kontrolsüz deşarj edilen endüstriyel sıvı atıklar (buna ısıyla kirlenmiş proses suları da dahildir) denizel ekosistemde beklenmedik değişimlere neden olmuştur.

Endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan atıkların önemli bir kısmı tehlikeli atıklar sınıfındadır ve kimyasallar, solventler, boyalar, ağır metaller, kalıcı organik kirleticiler, sonsuza kadar kalan kimyasallar, uçucu organik bileşikler ve daha birçok farklı yapıda kimyasalları içerebilmektedir. Kendine özel yönetim mekanizması olan bu atıklar çevre ve halk sağlığı için ciddi riskler teşkil ettiğinden

özel işlem, depolama ve bertaraf yöntemleri gerektirir.

Elektronik Atıklar

E-atıklar, hızlı teknolojik ilerleme ve elektronik cihazların kısa ömürleri nedeniyle kentsel alanlarda giderek daha önemli bir sorun hâline gelmektedir. Bu atık grubunda artık her alanda yaygın olarak kullanılan ömrünü tamamlamış ya da mevcut teknolojik gelişime ayak uyduramamış ya da sırf modası geçmiş diye atılan bilgisayarlar, telefonlar, televizyonlar ve ev aletleri yer almaktadır. Bu cihazlardaki ağır metaller (kurşun, kadmiyum, cıva vb.), alev geciktiriciler ve diğer toksik maddeler bertarafı mümkün olmayan kimyasallardır.

Tıbbi Atıklar

Tıbbi atıklar hem ev hem de hastane ve diğer sağlık kuruluşlarında yaygın olarak ortaya çıkan ilaç ya da herhangi bir tıbbi tedavi amacıyla kullanılmış malzemeleri içerir. Bunlar içinde bulaşıcılık özelliği olan kan veya diğer vücut sıvıları ile kirlenmiş maddeler, kullanılmış tıbbi malzemeler (örn. şırıngalar, eldivenler); son kullanma tarihi geçmiş, kullanılmamış veya kontamine olmuş ilaçlar; radyoterapi gibi belirli tıbbi prosedürlerden veya tedavilerden kaynaklanan atıklar yer almaktadır. Tıbbi atıklar için en yaygın kullanılan bertaraf yöntemi yakmadır ki bu da ciddi bir sera gazı ve zehirli kimyasal gaz emisyonu oluşturmaktadır.

Kanalizasyon ve Atıksu Çamuru

Kentsel ekosistemin bir metabolizma olduğunu ve kendine özgü bir ekosistem oluşturduğunu daha önce de belirtmiştik. Metabolizmanın en önemli bileşenlerinden biri de kanalizasyon sistemleriyle aktarılma-

sı gereken atıklardır. Kentsel kanalizasyon sistemlerinde üretilen bu atık türü genellikle atıksu arıtma tesisine gider ve burada çeşitli tekniklerle arıtdıktan sonra deşarj edilir ya da tekrar kullanılır. TÜİK tarafından yayınlanan istatistiklere göre 2022 yılında belediyeler, endüstriyel tesisler, termik santraller, OSB'ler ve maden işletmeleri tarafından doğrudan alıcı ortamlara deşarj edilen atıksuyun yüzde 76,5'i denizlere, yüzde 19,5'i akarsulara, yüzde 1'i barajlara, yüzde 0,8'i foseptiklere, yüzde 0,7'si göl/göletlere, yüzde 0,2'si araziye, yüzde 1,4'ü ise diğer alıcı ortamlara deşarj edildi.⁴ Arıtma sonrası kalan yarı katı kalıntı, içeriği itibariyle tehlikeli atık statüsünde olabilir. Dolayısıyla bu içerik bu atık türünün niteliğini de belirler. Bu tesislerden çıkan atıklar temel olarak 3 gruptur. Bunlardan ilki arıtılmış ya da yarı arıtılmış çıkış suyu, ikincisi arıtma çamuru, sonuncusu ise kanalizasyon sisteminin atıksu arıtma tesisine giriş yaptığı noktadaki eleklerde tutulan atıklardır. Her birinin kendine özgü barındırdığı riskler mevcuttur ve dolayısıyla buna göre yönetilmesi gerekmektedir.

Mikroplastik Atıklar

Kentsel alanlar daha büyük plastik partiküllerden kaynaklanan plastik atıkların yanında göz ardı edilen birçok başka kaynaktan gelen mikroplastik partiküllerle de kirlenmektedir. Mikroplastikler 5 mm'den daha küçük plastik partiküller için kullanılan bir tanımlamadır. Özellikle araç trafiğinin yoğun olduğu alanlarda bu partiküller lastiklerin aşınması sonucu ortaya çıkarak kentsel alanlar ve diğer çevresel kompartmanlara kadar taşınabilmektedir. Bu partiküllerin en önemli kaynağı araç trafiği olmasının yanında, sentetik tekstil ürünleri ve yol ve yapıların boyanmasından da kaynaklanabilmektedir. Bunun yanında atık bertaraf tesisleri de önemli bir mikroplastik kirliliği kaynağıdır.

Tekstil Atıkları

1990'lardan itibaren yaygınlaşan, hızlı tüketim odaklı moda anlayışı daha kalitesiz ve içerik olarak plastiğe bağımlı tekstil üretimini doğurmuştur. Hâl böyle olunca da kentler birer tekstil atığı üretim merkezine dönüşmüştür. Tekstil atıkları özünde plastik atıklardan oluşsa da hâlâ ayrı bir kategori altında değerlendirilebilmektedir. Ancak tekstil sektörü küresel olarak yüzde 69 oranında plastiğe bağımlı üretim yapmaktadır.⁵ Bu da tekstil atıklarının yeniden değerlendirilmesini imkansız hâle getirmektedir.

Sonuç olarak kentsel atıklar ya da kentli yaşamına etki eden atıklar oldukça çeşitli tip ve içerikte olduğu için çokboyutlu bir yönetimi de hak etmektedir. Aksi durum kentsel iyilik hâlini de olumsuz etkileyebilecektir. Peki, bu çokboyutlu yönetim için neler yapılmalı? Kentliler bu çokboyutlu yönetimin sadece edilgen bir parçası mı olmalı yoksa aktif bir bileşeni de olabilir mi? Yani kentsel atık yönetim pratiklerinde tüketici ve üretici olarak atıklarla bağı olan kentlinin atığın mülkiyetini devrettiği kamusal politikalara katılımı nasıl olmalıdır? Bu soruların elbette tek bir cevabı olamayacaktır ancak gerek bilgiye erişim gerekse de katılımçılık ilkesi çerçevesinde bu katılımın çerçevesi de kolayca belirlenebilir.

ATIKSIZ KENT İÇİN YURTTAŞ KATILIMI VE İYİLİK HÂLİNİN KOLEKTİF İNŞASI

Kentsel iyilik hâlinin kentsel yaşama aktif katılımı ile doğrudan bir ilişkisi olduğu gerçeği yadsınmaz. Bu katılımın sınırlılıklarının bulunduğu durumlarda da kentli aktif bir izleyici ve takipçi olabilir. Bunun olmadığı durumların kent ekosisteminden kopmayı, kente ve dolayısıyla çevreye yabancılaşmayı beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmaz. Eğer ki kentin rutin kamu hizmetleri gözlemlenebilirse, çöplerin toplanması ve sokakların süpürülmesi gibi atık yönetimine dair rutinlerin aslında ne düzeyde yaşamsal faaliyetler olduğu da anlaşılabilir. Atığa dair farkındalığı arttıran bu durum beraberinde bu süreçlere katılma eğilimi yaratır ve evde kompost, tamir, tadilat ve atık azaltımı gibi davranış eğilimlerinin de gelişmesine fırsat verebilir. İşte bunun yaygınlaşması (ki burada sosyal medya mecrasında *greenfluencer* olarak adlandırılan yüksek takipçili hesapların rolü yadsınmaz) aslında birçok kentte bir kamu hizmeti olan bu tür alternatif çözümlerin ne kadar eksik olduğunu da ortaya çıkartmıştır.

Atıkla ilgili kent ekosisteminin iyileşmesine katkı sağlayacak ve kent metabolizmasının ana parçalarından biri olan kentlinin de iyileşebileceği bazı değişiklik/düzenleme/çözümler üretmek mümkündür. Bugün dünya çapında 550'den fazla belediye halihazırda sıfır atık sistemlerine geçiş için adımlar atmıştır ve bunun ekolojik, ekonomik ve sosyal faydalarını görmektedir. Şehirlerin ve belediyelerin sıfır atık sistemlerine doğru yerel dönüşümü tüm yerel yönetimlerin ana gündemi olmalıdır. Sıfır atık, kentsel sera gazı emisyonlarının yüzde 70'inden sorumlu olan atıkların azaltılmasını sağlayan, iklimde oyun değiştirici olma potansiyeline sahip bir yaklaşımdır. Atık sektöründe ve ötesinde ye-

nileyici uygulamalar ve ilkelerle desteklenen, yalnızca çevreye fayda sağlamakla kalmayıp aynı zamanda anlamlı işler, dayanıklı şehirler ve daha adil toplumlar yaratan sistemik değişime giden bir yol haritasıdır. Sıfır atık yaklaşımı Türkiye'deki yaygın pratiğinde olduğu gibi bir sertifika dağıtma faaliyeti ya da çöp poşetlerinin üzerine sıfır atık yazma faaliyeti ya da çöpleri oluştuktan sonra ayrı kutulara atma ile sınırlı bir yaklaşım değildir. Aksine, adı üstünde atığın üretilmesini engelleme yaklaşımıdır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Belediyelerin atık yönetimine yönelik atması gereken adımların başında devasa çöp yakma tesisleri ya da depolama sahalarına yatırım yapmak yerine çöplüklerde, depolama alanlarında ve yakma tesislerinde atık bertarafına son verme hedefinin belirlenmesi ve bu hedefe uygun stratejiler geliştirmek üzere tüm paydaşlarla koordineli hareket etmesi gerekmektedir. Bunun yanında belediyeler atık üretiminin tek sorumlusunun vatandaş olduğu algısını yaratacak girişimlerden ve kampanyalardan kaçınmalıdır. Onun yerine, atık malzemenin üreticilerini doğru tespit edip onları, atıkları ortadan kaldırma ve atığa yol açan malzeme kullanımını en aza indirme konusunda sorumlu tutmalı, yani sorumlu atık üretimine teşvik etmelidir. Burada tabii ki kentlilerin de atık üretimini azaltmak amacıyla sorumlu tüketim davranışı geliştirmeleri için teşvik politikaları oluşturmalıdır.

Buna ek olarak atıkların akıbeti ve yönetilmesi ile ilgili düzenli ölçüm ve izleme faaliyetleri yürütmeli, tüm süreci ve ortaya çıkan bilgileri şeffaflık ilkesi gereği kamuoyu ile paylaşması gerekmektedir. Tüm bunları yaparken ayrıca belediye bütçelerinde neredeyse en düşük payın ayrıldığı çevre koruma altyapısı bütçesini artırarak kaynakları en yüksek ve en iyi şekilde kullanmak için

sistemler ve altyapı inşa etme çabalarını artırması gerekmektedir. Böylelikle kirliliğin önlenmesi sağlanarak oldukça yüksek bir bütçe kalemine sahip olan temizlik işlerine aktarılan bütçe de azaltılmış olacaktır. Son ve en önemli nokta ise özellikle atık toplayıcılar ve ön saflarda olan ve atıkların akıbetinden en fazla etkilenen topluluklara odaklanarak sosyal ve çevresel adalete öncelik verilmesi ihtiyacıdır.

Bu noktaları gözeterek aşağıdaki somut önerilerle de bu çabalar güçlendirilip uygulamaya geçirilebilir.

01

Atıksız kentler için olmazsa olmazlardan biri kent yaşamında atık çıkarmayacak pratiklerin ulaşılabilir ve uygulanabilir hâle getirilmesidir. Bunların başında kent ekosisteminin her bir noktasında erişilebilir olan içme suyu çeşmelerini yaygınlaştırmak gelmelidir. Böylelikle tek kullanımlık ambalajlara hapsedilmiş su yerine çeşmeden akan suyun içilmesi tercih edilebilecektir. Yılda kişi başı 67 litre olan ambalajlı su tüketimi⁶ de azalacaktır. Kent çeşmeleri aracılığıyla toplam pet şişe su tüketimi yüzde 50 bile azaltılsa bu dışarıda en fazla zaman geçiren, nüfusun yüzde 68'inin (15-64 yaş; yaklaşık 57 milyon) plastik çöp üretiminde yaklaşık 38 bin tonluk bir azalma yaratabilecektir. Benzer şekilde atıksız dükkân pratiklerinin sadece varsıl mahallelerde değil aynı zamanda kent yoksullarının yoğunlaştığı mahallelerde de yaygınlaştırılması hem yurttaşın plastiğe olan maruziyetini azaltacak hem de ambalaj kaynaklı atık miktarında da önemli bir azalma oluşturacaktır.

02

Tamir tadilat atölyeleri ve ikinci el kullanılabilir eşya satış alanları aracılığıyla özellikle tekstil ve elektronik atıkların oluşturduğu atık yükü azaltılabilir. Buna dair önemli örnekler Finlandiya, Almanya ve Hollanda dahil birçok ülkede mevcuttur. Yerel yönetim ve merkezi hükümetin özellikle tamire dayalı elektronik eşya kullanımını özendirerek girişimleri desteklemesi bu süreci hızlandıracaktır. Yerel yönetimlerin meslek kursları üzerinden çeşitli ev eşyalarını tamir etme kursları düzenlemesi, ikinci el eşyalar için pazar yerleri oluşturması ve yurttaşları bu anlamda teşvik etmesi maddi ve manevi açıdan önemli kazanımlar yaratma potansiyeli sunmaktadır.

03

Kentsel atıkların yüzde 60'a yakını (yaklaşık olarak 11 milyon ton) organik atık olup bunun da nem oranının yüzde 50-65 arasında (kompost oluşumu için ideal ortam) olduğu düşünüldüğünde bu kaynaklardan önemli miktarda kompost gübresi üretilebilir. Bu miktar Türkiye'nin tükettiği toplam gübre miktarının neredeyse iki katına denk gelmektedir.⁷ Belediyeler gıda atıklarından kompost gübresi üretimini kolaylaştırmalı ve yaygınlaştırmalıdır. Kentte ortaya çıkan atığın kenti besleyen kırsala gübre olarak dönmesi hem kent-kır metabolik ilişkisini güçlendirecek hem de kimyasal gübre kullanımını en aza indirerek sağlıklı gıda üretiminin önünü açacaktır.

04

Kentsel alanlarda gerçekleşen eğlence faaliyetleri önemli bir atık üretim potansiyeline sahiptir. Örneğin her yıl Adana'da gerçekleşen Portakal Çiçeği Festivali boyunca sadece içecek tüketimi için milyonlarca tek kullanımlık plastik kullanılmaktadır. Teması sürdürülebilirlik olan bu tür festivallerin plastiksiz yapılması mümkündür, böyle bir değişiklikte belediyeler kendi atık üretiminin ortadan kalkmasını kolaylıkla sağlayabilir. Bu uygulamalara dair dünyanın birçok ülkesinde oldukça başarılı ve yaygın örnekler mevcuttur. Belediyelerin özellikle kendi mekanlarında ve etkinliklerinde plastik kullanımını ilkesel olarak reddetmeleri plastik atığın oluşmasını önlemede örnek teşkil edecek ve motivasyon kaynağı olacaktır.

05

Konutlarda gri su kullanımını sağlayacak sistemlerin özellikle kentsel dönüşüm sürecinin olduğu yerlerde yeni yapılar için

zorunlu kılınması kanalizasyona giden atık miktarını da önemli ölçüde azaltacaktır.

06

Aritma tesisi yatırımlarının artırılması, tamamen ya da kısmen arıtılmış suların özellikle kentsel peyzaj için sulamada ya da endüstriyel proses suyu olarak kullanılması, sucul ortamların kirletilmesinin ve su kirliliğinin önlenmesine önemli katkı sağlayacaktır.

07

Trafik kaynaklı tozlar ve mikroplastikler kentsel alanlarda ve çevrede ciddi kirlilik kaynağıdır. Buralardan kaynaklanan bu kirleticilerin önlenmesi amacıyla yol kenarlarına yapılacak peyzaj düzenlemeleri temelli bariyerler hem trafik kaynaklı gürültüyü hem de bu tozların yayılımını azaltacaktır. Bunun yanında sorunun kaynağını tümünden ortadan kaldıracak önlem ise kent içinde araç trafiğini azaltacak kısıtlamalar uygulamak ve araçsız bölgeler yaratmaktır.

08

Kentsel alanlarda gerçekleşen yıkım, yapım ve onarım faaliyetleri sonucu oluşan en önemli atık türlerinden biri de hafriyat atığıdır. Atık oluştuktan sonra yönetimi güç olacağı ve bunun yönetimi için harcanacak çabanın kendisi de bir kirlilik kaynağı olacağı için oluşmadan önlenmesi ya da azaltılması gerekmektedir. Hafriyat atıklarının önlenmesi amacıyla gelişigüzel yapı tamiratlarının izne tabi tutulması etkili bir yöntemdir. Yapı tadilat iznine dair varsa mevcut mevzuatın ya güncellenmesi ya da etkin uygulanması sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır.

09

Kaynağında ayrı toplama konusunda özellikle çekçekçi olarak bilinen ve yakın zamanda haklarında bir de genelge⁸ yayınlanan atık toplayıcıların mevcut sistem ile entegrasyonunun sağlanması gerekmektedir. Burada önemli olan nokta atık toplayıcılarının insan onuruna yakışır bir şekilde yaşayabildikleri güvenceli bir sisteme dahil edilmeleri gerekliliği ve atık yönetim sisteminin işleyen tek halkası⁹ olan bu grubun niteliklerinden faydalanılması yaklaşımıyla hareket edilmesidir. Buna dair önemli bir örnek Antalya Muratpaşa Belediyesi bünyesinde gerçekleştirilmektedir. Atık toplayıcılarına dair çıkan yönetmelikten hareketle, atık toplama konteynırlarına akıllı bir sistem entegre eden belediye bu sistemle uyumlu kartları mevzuatça uygun görülen ve kimlik belgesi alan atık toplayıcılarına dağıtarak bu konteynırlardan bu atıkların bu toplayıcılar tarafından alınıp daha sonra lisanslı şirketlere satılmasına olanak sağlamaktadır.

Kentsel iyilik hali, atık yönetimi sisteminin adalet, şeffaflık ve sürdürülebilirlikle yoğrulduğu bir yapıyı gerektirir. Üreticilerin sorumluluğunun ön planda tutulduğu, vatandaşın bilinçli tüketimle desteklediği ve yerel yönetimlerin etkili stratejilerle yönettiği bir sistemin inşası, çevresel ve sosyal adaleti sağlayacak en önemli adımdır. Şeffaflık, erişilebilirlik ve katılımcılık ilkeleriyle kentlerimizi atıksız bir geleceğe taşıyabiliriz. Bu, sadece bir yönetim politikası değil, geleceğimizin teminatı olan doğanın ve toplumun ortak refahına yönelik bir çağrıdır.

SONNOTLAR

- 1 TÜİK (2023, 14 Kasım). "Atık İstatistikleri, 2022", *data.tuik.gov.tr*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2022-49570>
- 2 Yıldız, S., Yaman, C., Demir, G., Ozcan, H.K., Coban, A., Okten, H.E., Sezer, K. and Goren, S. (2013), "Characterization of municipal solid waste in Istanbul, Turkey". *Environ. Prog. Sustainable Energy*, 32: 734-739. <https://doi.org/10.1002/ep.11640>
- 3 Hukuka aykırı veya keyfi olarak işlenen çevre suçları için kullanılan bir kavramdır. Belli bir bölgenin ekosistem(leri)nin, insan faaliyeti veya diğer nedenlerle, yok edilecek ölçüde hasar görmesi, yok olması veya kaybolmasıdır. Bu terim genellikle kirlilik, yaşam alanlarının yok edilmesi, ekosistemleri ve biyoçeşitliliği olumsuz etkileyen diğer faaliyetler gibi çevreye ciddi zarar veren eylemleri tanımlamak için kullanılır.
- 4 TÜİK (2023, 13 Aralık). "Su ve Atıksu İstatistikleri, 2022", *data.tuik.gov.tr*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Su-ve-Atıksu-Istatistikleri-2022-49607>
- 5 OrbiChem360. "Chemical data portfolio: Fibres intermediates", *Orbichem.com*. <https://www.orbichem.com/chemical-data-portfolio/fibres-intermediates>
- 6 SUDER Ambalajlı Su Üreticileri Derneği. "Ambalajlı Su- İstatistik", *suder.org.tr*. <https://suder.org.tr/ambalajli-su/istatistik/#:~:text=2021%20y%C4%B1%C4%B1nda%20y%C4%B1l%C4%B1k%20ki%C5%9Fi%20ba%C5%9F%C4%B1na,toplam%20125%20litre%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fmi%C5%9Ftir>
- 7 TMMOB (2019, 25 Ocak). "Zmo: Ülkemizde Gübre Üretimi ve Tüketimi Üzerine Bir Değerlendirme", *tmmob.org*. <https://www.tmmob.org.tr/icerik/zmo-ulkemizde-gubre-uretimi-ve-tuketimi-uzerine-bir-degerlendirme#:~:text=Bug%C3%BCn%20Hollanda%27da%20tar%C4%B1m%20alan%C4%B1nda,5%2C7%20milyon%20ton%20d%C3%BCzeyindedir>
- 8 Atık toplayıcıları genelgesi için bkz. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022, 22 Haziran). "Atık Toplayıcıları Genelgesi", *csb.gov.tr*. <https://csb.gov.tr/atik-toplayicilari-genelgesi-bakanlik-faaliyetleri-34149>. Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı tarafından yayımlanmış bu genelge olumlu bir gelişme olmakla birlikte sorumluluğu belediyelere yüklemesi anlamına geldiği için sorundur.
- 9 Daha detaylı bir analiz için bkz. Gündoğdu, S. (2021, 10 Eylül). "Kağıt toplayıcıları: Olmayan atık yönetiminin işleyen tek halkası", *Yeşil Gazete*. <https://yesilgazete.org/kagit-toplayicilari-olmayan-atik-yonetiminin-isleyen-tek-halkasi/>

MAD Politika Notu:
KENTTE İYİLİK HÂLİ ve ATIK YÖNETİMİ
SEDAT GÜNDOĞDU

Web: mekandaadalet.org

E-posta: info@mekandaadalet.org

Telefon: +90 545 358 9581

Adres: Kemankeş Karamustafapaşa Mah.
Halil Paşa Sok. Ömer Abed Han No: 2/416
Beyoğlu 34425 İstanbul